

КРАЯТ НА СТАРОТО И РАЖДАНЕТО НА НОВОТО БЪЛГАРСКО СЛАВЯНОФИЛСТВО В НАЧАЛОТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Б. Петров

Петров Б. Краят на старото и раждането на новото българско славянофилство в началото на Втората световна война. Към началото на Втората световна война организираното славянофилско движение се представлява главно от Славянското благотворително дружество в България с председател проф. Стефан Бобчев. След неговата смърт през 1940 г. и промените в Европа новото ръководство на Дружеството подкрепя присъединяването на България към Трестранния пакт и прогерманската политика на правителството. В същото време в Съветския съюз Сталин реабилитира стария руски панславизъм и започва организираното и целенасоченото му лансиране, особено след германското нападение от 22 юни 1941 г., но под паравана на „ново славянско движение в борбата срещу фашизма“. Българските комунисти политемигранти в СССР начело с Георги Димитров възприемат безкритично възроденото от Сталин ново славянофилство и са неговите първи адепти. Те го включват в идеологическия си арсенал и го пропагандират активно през целия период на войната, а след завръщането си осъществяват преноса му на българска почва.

Ключови думи: славянофилство; Втора световна война; български комунисти.

Петров Б. Закат старото и рождение новото българско славянофилство в начале Второй мировой войны. К началу Второй мировой войны организованное славянофильское движение в Болгарии было представлено в основном Славянским благотворительным обществом под председательством проф. Стефана Бобчева. После его смерти в 1940 г. и произошедших в Европе перемен новое руководство Общества поддержало присоединение Болгарии к Тройственному пакту и пронемецкую политику правительства. В то же время в Советском Союзе Сталин реабилитировал старый русский панславизм; особенно этот процесс оживился после нападения Германии на СССР 22 июня 1941 г., но под ширмой «нового славянского движения в борьбе против фашизма». Болгарские коммунисты-эмигранты в СССР во главе с Георгием Димитровым некритично восприняли возрожденное Сталиным новое славянофилство и стали его последовательными адептами. Они включили его в свой идеологический арсенал и активно пропагандировали в течение всей войны, а после возвращения на родину перенесли его на болгарскую почву.

Ключевые слова: славянофилство; Вторая мировая война; болгарские коммунисты.

Petrov B. End of the old and birth of the new Bulgarian Slavophilism at the beginning of the World War II. By the beginning of World War II the organized Slavophile movement was represented mainly by the Slavic Charity Society in Bulgaria, chaired by prof. Stefan Bobchev. After his death in 1940 and the changes in Europe, the new Society leadership supported Bulgaria's accession to the Tripartite Pact and pro-German government policy. At the same time in the Soviet Union, Stalin rehabilitated the old Russian Pan-Slavism and launched its organized and purposeful promotion, especially after the German attack on June 22, 1941, but disguised as "a new Slavic movement in the struggle against fascism". Bulgarian communist political émigrés in the USSR, headed by Georgi Dimitrov, adopted uncritically the revived by Stalin new Slavophilism and became its first adepts. They included it in their ideological arsenal and popularized it actively throughout the war, and after their return transferred on Bulgarian soil.

Keywords: Slavophilism; World War II; Bulgarian Communists.

Историята на организираното славянофилско движение в България към началото на Втората световна война вече има зад гърба си натрупана през десетилетията богата история. То се представлява основно от Славянското благотворително дружество в България, създадено през 1899 г. от група руски възпитаници по подобие на Славянското благотворително дружество в Петербург¹. От 1903 до 1940 г. негов дългогодишен председател е Стефан Бобчев – юрист, публицист и деец на Народната партия. Този всеотдаен радетел на славянското единство за целия период на своето председателстване е душата и сърцето на Дружеството, венецът на чиито неуморни усилия се явява проведеният в София през 1910 г. Втори подготвителен всеславянски събор.

В настоятелството на Славянското благотворително дружеството в България през 1939 г. влизат: професор Стефан Бобчев – председател; подпредседатели – професор Борис Йоцов и Никола Станев; секретар – професор Михаил Минев. В състава на Дружеството развиват дейност още Научен институт, както и сдружения на писателите под председателството на Б. Йоцов, на художниците, на артистите, женска славянска група, група на младите и академическа група. Членската маса наброява общо 1000 души, от тях 42 са почетни живи членове (8 българи и 34 чужденци) – заслужили дейци на славянското дело, а също и 120 дописни членове².

До самото избухване на Втората световна война Бобчев и съидейниците му продължават да вярват в жизнеспособността на идеята за славянско единение и не се отказват от пропагандирането ѝ, въпреки разпокъсаността и избуялите антагонизми вътре в самия славянски свят. Противоречията в него се премълчават и затулват, а за така бленуваното единство се говори в абстрактен и общ тон. С предимство се лансира темата за българо-руските връзки, получила силен тласък след установяването на дипломатически отношения между Царство България и СССР през 1934 г.³ Преките сблъсъци между славянските държави (Полша и Чехословакия, СССР и Полша) се възприемат тежко от българските славянофили, но те нямат друг избор, освен да се примирят с нерадостния за тях развой на събитията. В 1940 г. настоятелството на Славянското дружество с горчивина признава, че междуславянските връзки са разкъсани – спира обменът на издания, а взаимните посещения стават невъзможни. Въпреки всичко обаче то, най-вече в лицето на Бобчев, все още поддържа линията за развитие на добри отношения между България и СССР⁴.

Отношението на Дружеството към Съветския съюз, изразявано на страниците на изданията му след началото на войната, остава неутрално и безкритично, в доста случаи дори добронамерено. Печатаните публикации засягат преди всичко постиженията на съветската власт във вида, в който тя ги представя и иска да бъдат възприемани в чужбина. В новата политическа конфигурация, настъпила в началото на войната и по-конкретно в контекста на топлите германско-съветски отношения, на някои от ръководните дейци на Дружеството все още им се привиждат възможности за някакво мнимо славянско обединение, пък макар и било то под егидата на тоталитарните държави. В статията си „Нови изгледи за славяните“, публикувана през пролетта на 1940 г., Никола Станев казва: „Сега вестниците пишат, че се приготвява изграждането на един спасителен триъгълник Москва – Берлин – Рим. В този триъгълник се включват и трите големи раси: славянската, германската и латинската. Като се изключат малките чужди народи, в триъгълника ще влязат 192 милиона чисти славяни (източни 140 милиона, западни 32 милиона и южни 20 милиона), 82 милиона германци и 42 милиона италианци, към всичко 316 милиона човешки същества“⁵. Това, че на една голяма част от тези „същества“, съгласно нацистката антиславянска доктрина, им е отказано правото да бъдат такива, остава извън вниманието на автора.

В същото време обаче започват да извисяват глас и хора, чиито възгледи се отклоняват рязко от дотогавашната позиция за приятелство със СССР. Във фундаментална обзорна и аналитична студия, писана някъде през 1940 г., професор Йоцов още тогава предвижда евентуалната употреба на славянската идея от страна на съветската власт в опитите ѝ за вдигане на световна революция: „Русия заявява, че тя е не само славянска държава, тя има свои жизнени интереси и, следвайки повелите на своя социалистически реализъм, ще върши своя държавна политика. Смешно ще бъде да се говори за славянско братство и единение. По моста на тая идея тя би предпочела да проведе своя строй и ред. И ако славяните стигнат до обединение под нейния чук и сърп, тя ще го приеме като етап от бленуваната от нея световна съветска революция“⁶. Йоцов гледа съвсем прагматично, без излишна сантименталност и ирационална наивност на изникналите в този исторически момент предизвикателства пред България: „Наивно би било да се иска българската народностна политика да има на всяка цена славянска насока, да се движи в своите замисли и деяния от идеята за славянска взаимност, от един или друг панславизъм... В политиката на една нация се изразяват насоки и домогвания от върховна жизнена необходимост. В нейната основа лежи свещеният народностен егоизъм. И България, като славянска страна, що се отнася до нейните законни, осветени от историята ѝ, от географията и икономиката ѝ права и интереси. Нейната политика, както политиката на която и да е страна, не може

да не бъде реалистична и егоистична. Държавата и нацията стоят над всичко. Славянски романтизъм или утопизъм, от каквато и проба да е, може да бъде източник на гибел. Само националната идея може да даде сила и съдържание на такава политика⁷.

През септември 1940 г. почива неуморният дългогодишен председател на Дружество-то проф. Бобчев. Той е централната фигура, която с натрупания през годините авторитет успява някак си да удържа споменатата линия на добро отношение към съветска Русия. На свое събрание, проведено на 2 март 1941 г., Славянското дружество избира свое нова настоятелство. За председател е избран Никола Станев, с подпредседатели Борис Йоцов и Любен Данаилов. Едновременно с това първият е избран и за главен редактор на изданията на Дружеството и застава начело на така наречения Редакционен сбор⁸. Смъртта на Бобчев, довела до смяната на настоятелството ден след присъединяването на страната към Тристранния пакт, и ситуацията в Европа представляват субективният и обективният фактор за пълната промяна на курса на Дружеството. На преден план вече се изтъкват единствено националните интереси на България, а химеричното славянско единение минава в забрава. Всъщност, реално погледнато, другояче не би могло и да бъде. Вариантът за някакво друго алтернативно поведение в новата среда би бил просто утопичен. Друг е въпросът, че надеждите си за осъществяване на българското национално обединение тези убедени славянофили възлагат на заклетия враг на славянството Хитлер. Разгромът и окупацията на Югославия през април 1941 г. не будят у тях естественото братско чувство на състрадание и съпричастност, а само още по-силна възхита пред „гениалността“ на фюрера – единствения, способен да удовлетвори българските териториални претенции. В своя уводна статия в „Славянски вестн“ Станев пише: „Както и друг път в историята, така и сега, трябва да се яви велик, гениален човек, вдъхновен вожд, достоен за спасителен подвиг. Такъв спасител на потиснатото човечество даде германският народ в лицето на *Адолф Хитлер*. Той разпали духовните сили на Германия, обедини разкъсаните части на своя народ, съумя да подбере талантиливи сподвижници, дисциплинира и въоръжи народните сили по начин, който не можаха да съзрат и да проумеят неговите противници в Англия, Франция, Полша, Югославия и Гърция. Така той в един въоръжен устрем и къс срок срази враговете... Балканският полуостров днес изцяло се намира не в ръцете на завоевател, а на реформатор. Положенените от него начало за ново международно право, за нова уредба на балканските народи отговарят на законните копнежи и идеали на Балканите“⁹.

Впоследствие излизащият още известно време „Славянски вестн“ се включва в общия хор на официозните издания, а разглеждането на славянската тема се изчерпва с кратки хроники за окупираните славянски държави и най-вече за германските военни успехи във войната срещу Съветския съюз. След като последните секват, сводките от Източния фронт намаляват и се налага почти изцяло културно-просветната проблематика с акцент върху историческото минало на новоприсъединените земи. Дружеството се превръща просто в още една казионна проправителствена организация, дейността му заливява, докато накрая замира съвсем.

Легалните основи на организираното русофилско движение в България от нов тип се полагат след преврата на 19 май 1934 г. и възстановяването на дипломатическите отношения между СССР и България. След присъединяването на България към Тристранния пакт министърът на вътрешните работи разпуска Управителния съвет и назначава ръководство, съставено от професорите Стоян Белинов, Георги Бончев и Дончо Костов. В края на юни 1941 г. Българо-съветското дружество (заедно с филиалите му св траната) е забранено официално¹⁰. По този начин всякакви легални русофилски прояви в България са преустановени по един противоестествен и насилствен начин. От възникналия вакуум и глад за изяви на симпатии към руския народ се възползват по блестящ начин българските комунисти. Изповядването от тях в този момент славянофилство, доколкото го има, е вторично и производно на русофилството им (което обаче не предполага обич към царска Русия, а само към СССР) и се определя от съветската идеология и политика спрямо останалите славянски държави.

Безславният завършек на Славянското благотворително дружество в България не слага веднъж завинаги край на организираното славянско движение в страната – просто към този момент то се изчерпва откъм съдържание и водещи негови дейци, колкото и парадоксално да е това, заемат прогермански позиции. В крайна сметка то губи самия

смисъл на съществуването си и е обречено на изчезване. Освен Славянското благотворително дружество и Българо-съветското дружество, по време на войната прекратяват дейността си и дружество „Славянска беседа“, Българо-югославското дружество, Българо-полското дружество и дружеството „Българо-чехословашка взаимност“. Залезът на традиционното българско славянофилство обаче не означава ни най-малко заличаване на славянофилските чувства (разбирани вече преди всичко като проруски) в определени среди на българското общество. Политическата и военната конюнктура донякъде ги тушират и възпрепятстват откритата им изява, но същата тази конюнктура е способна, при настъпили в нея изменения, да ги галванизира и издигне до нови висоти. Това е обяснението защо не след дълго време славянското движение отново ще бъде разпалено на българска земя, но при съвсем други условия и от други хора, които са се запознали с идеята за славянската заедност другаде, но ще я употребяват активно и ще я въздигнат в ранг на почти държавна идеология. Претърпяната метаморфоза не е изолирано българско явление, а е следствие от по-широкообхватни наднационални процеси, в които е въвлечен целият славянски свят.

* * *

По-пълното разбиране на политическата употреба на възродената от Сталин славянска идея изисква да се каже, че до нея не се прибегва случайно и импровизирано и че тя се възприема постепенно, с течение на времето, докато най-накрая се хармонизира с официалната болшевишка идеология. За по-добро изясняване на нейното внедряване редно би било да се кажат няколко по-обща думи и за метаморфозите на идеята за световна пролетарска революция в същата тази идеология.

До края на живота си Ленин изразява убеденост в неизбежността на световната революция – нещо, което би могло да се проследи в работите му, писани след октомври 1917 г. Сталин не изоставя напълно тази идея, но не се придържа към ленинския ѝ вариант. Той си представя световната революция като процес, който се разпространява от Съветския съюз към страните, които благодарение на географската си близост биха могли да се превърнат в съставни части от „социалистическото обкръжение“ на СССР. По този начин главна ударна сила на тази бъдеща революция Сталин вижда не във въстаналия световен пролетариат, а в Червената армия. Така към началото на 1930-те години идеята за световна революция, без да е изоставена, минава в сянка, защото изглежда вече доста отвлечена и отдалечена във времето. Възприема се по-достъпната за пропагандиране теория за постоянната военна заплаха от страна на капиталистическото обкръжение. Тя се превръща в мобилизираща идеологическа сила, необходима за строителството на социализма и активизираща чувството за самосъхранение на съветските хора¹¹.

По това време се ражда понятието „съветски патриотизъм“, който признава ценности, създадени в предреволюционна Русия. Идеята за патриотизма е необходима на съветския елит, защото дългоочакваната световна революция не се случва. Освен това, докато през 1920-те години доминира идеята за равенство между всички съветски народи, то през 30-те години на XX век руският народ се сдобива със статут на пръв между равни или, както започват да го наричат, „големият брат“ в семейството на народите на СССР. Още в началото на това десетилетие Сталин започва да внедрява в общественото съзнание и партийната идеология култ към руски исторически герои – отначало към Петър I, а впоследствие към Александър Невски, Иван IV, Кузма Минин, Дмитрий Пожарски, Михаил Кутузов и други. В края на това десетилетие партийните и държавни ръководители достигат естествено до идеята за възможен съюз на славянските държави срещу настъплението на нацистка Германия в Европа и в този политически контекст се заинтересуват от панславизма като възможност, предполагаща едно славянско обединение¹².

На този етап обаче оползотворяването на славянската идея като цяло, с оглед на съветско-германската дружба по това време, все още не е на дневен ред и тя остава незадействана във външнополитически план. Пълномащабното ѝ активиране и експлоатация идват след германското нападение срещу СССР от 22 юни 1941 г., когато много скоро след това тя е официално извадена на бял свят и се започва интензивното ѝ лансиране. До този момент обаче тя се поощрява плахо и не се извежда на преден план нито пропагандно, нито политически. Една от основните причини за това е, че германският съюзник вече е

извършил непровокирана агресия срещу три славянски държави – Полша, Чехословакия и Югославия. Нещо повече – СССР е съучастник в агресията и последвалото разчленяване на Полша чрез присъединяване на части от източните ѝ области към съответните съветски републики Украйна и Белорусия¹³.

За това как съветското ръководство и лично Сталин се отнасят вече към национализма и интернационализма, можем да разберем от едно вписване в дневника на тогавашния Генерален секретар на Коминтерна Георги Димитров, направено в самото навечерие на войната, 12 май 1941 г., след съвещание при главния идеолог на болшевишката партия Андрей Жданов по повод първоначалното намерение на Сталин да разпусне международната комунистическа организация. То е буквално следното: „Трябва да се развива идеята за **съчетаване** на здравия, правилно разбран национализъм с пролетарския интернационализъм. Пролетарският интер[ационализъм] трябва да се опира на този национализъм в отделните страни. (Др. Ст[алин] разясняваше, че между правилния национализъм и пролетарския интернационал[изъм] няма и не може да има противоречие. Безродният космополитизъм, отричащ националните чувства, идеята за родината, няма нищо общо с пролет[арския] интернац[ионализъм]. Този космополитизъм подготвя почва за вербуване на шпиони, агенти на врага)¹⁴.

Германското нападение срещу СССР от 22 юни 1941 г. отлага решението за разпускането на Коминтерна и поставя редица нови задачи за изпълнение пред организацията като цяло и пред Генералния ѝ секретар в частност. Още същия ден, в 7 ч. сутринта, последният е извикан при Сталин, който дава указания за работа в новосъздадените условия. Компартиите са длъжни да разгръщат движение в защита на СССР по места и да не поставят въпроса за социалистическа революция. Съветският вожд заявява, че съветският народ води Отечественна война и че сега основният въпрос е този за разгрома на фашизма¹⁵.

Българската компартия през 1930-те години е една от най-активните секции на Коминтерна. Този факт се обяснява с това, че след разгрома на Септемврийското въстание от 1923 г. в Съветския съюз се прехвърлят много политемигранти, повечето от които приемат съветско гражданство. От 1930 до 1944 г. в Москва се намира Задграничното бюро на БРП начело с Георги Димитров и Васил Коларов. След като през 1935 г. Димитров е наложен за Генерален секретар на Коминтерна, на практика партийното ръководството и това на международната комунистическа организация до известна степен се сливат. Затова и ролята на Коминтерна при формирането на тактиката на българските комунисти е определяща¹⁶. Още в деня на германското нападение Димитров изпраща в ЦК на БРП радиograma, в която отправя предупреждението: „Имайте предвид, че на този етап става дума за освобождение на народите от фашистко поробване, а не за социалистическа революция“¹⁷.

Плахото и все още ненатрапчиво към този момент лансиране на идеята за славянско единство потвърждава де факто и директивите, които Коминтернът изпраща до комунистическите партии на славянските държави след германското нападение срещу СССР. Класово-партийните задачи са свалени от дневния ред и са отложени за по-добри времена, а на преден план се изтъкват националноосвободителните такива. Идеята за славянско единение се синхронизира много добре с новия съветски курс и при всички случаи се радва на по-голяма популярност, отколкото тяснопартийната пропаганда, която би могла да разчита на един по-ограничен прием.

След всичко изнесено дотук, не бива да буди удивление обстоятелството, че войната, сполетяла Съветския съюз, се възприема от кремълския елит като национална, а не като социално-класова. За доказателство може да се приеме и знаменитата реч на Сталин от 3 юли 1941 г., в която той освен обичайното обръщение „другари и граждани“ употребява още и нетипичното за времето „братя и сестри“¹⁸. Съветският вожд, в тежката атмосфера на военните поражения на Червената армия, се вижда принуден да прибегне до галванизиция на традиционния и изпитан във времето руски национализъм. Това пък от своя страна неизбежно предполага и възраждане, макар и под нова форма, на вървящото заедно с него руско славянофилство.

В самия край на същия този месец юли 1941 г. изявените съветски слависти и българисти академик Николай Державин и професор Евгений Волков изпращат своя докладна записка до Държавния комитет за отбрана с предложение за създаване на международно

бюро в помощ на борбата на славянските народи за освобождение от фашистко иго. В същност си то лансира идеята СССР да застане начело на славянските народи и да създаде мощна опора „против фашизма и възможните в бъдеще негови наследници“. Тази идея е на практика външнополитическа програма, предвидена не само за времето на войната, но и за след това. От друга страна, планът за обединение на славяните начело със СССР против Германия е фактическа форма на панславизъм. Съществува вероятност старият панславист Державин да е възпроизвел в тази записка собствените си възгледи от дореволюционната епоха. Освен това е напълно възможно някакви проекти за създаване на връзки със славянските народи под окупация да са назрявали от по-рано и докладната записка да е била поръчана „отгоре“. Предположението се подкрепя от факта, че само 12 дни след нейното написване, на 10 и 11 август, в Москва се свиква и провежда Всеславянски митинг¹⁹.

Дълго време в съветската литература инициативата за свикването на този митинг беше приписвана на съветски културни и обществени дейци и представители на славянската политическа емиграция в СССР. Въсъщност това твърдение не отговаря на истината и то е лесно оборимо с оглед характера на управляващия тогава в СССР режим. Инициативата за митинга идва от Съветското информационно бюро (Совинформбюро), главният информационен център на СССР, създаден още в първите дни след 22 юни 1941 г., който в годините на войната има пълен монопол и контрол върху всички средства за масова информация в страната. За негов началник е определен Александър Щербаков, кандидат член на Политбюро на ВКП(б), първи секретар на Московския градски и областен комитети на ВКП(б), а също и началник на Главното политическо управление на Червената армия. За заместник му е назначен Соломон Лозовски, бивш генерален секретар на Профинтерна и заместник на Вячеслав Молотов в Комисариата за външните работи на СССР²⁰.

На 31 юли 1941 г. отговорният ръководител на Телеграфната агенция на Съветския съюз (ТАСС), влизаща в състава на Совинформбюро, Яков Хавинсон предлага на вниманието на Щербаков и Лозовски конкретен план с мероприятия за разгръщане на славянското движение, предвиждащ, наред с всичко друго, и провеждането на масов радиомитинг, който да се транслира широко в чужбина, под лозунга „Славяните са единни в борбата с немския фашизъм“. Предложението на Хавинсон е прието, и на писателя Александър Фадеев, председател на Съюза на съветските писатели и завеждащ литературната секция към Совинформбюро, е поръчано да изготви списъка с участниците. За български представители са определени Александър Стоянов, „близко стоящ до партията“ лекар, и Светослав Колев, член на ВКП(б), запасен офицер от българската армия. Димитър Влахов е описан като македонец, журналист, известен обществен деец, научен работник в Института за световно стопанство и световна политика, комунист²¹.

В подготовката за провеждането на предвидения Всеславянски радиомитинг са привлечени и структурите на Коминтерна, и самият Георги Димитров. На 2 август той отбелязва в дневника си: „Съвещание за **изявления** по **радиото** на представители на славянските народи и обръщение за славянска солидарност и обща борба срещу германския фашизъм“²². В оставащите до откриването на мероприятиято дни Димитров лично се ангажира с предварителното изготвяне на обръщението, предвидено за приемане от форума, и с преглеждането на проектите за изказвания на участниците, включително тези на Стоянов и Влахов²³.

Главен оратор на Всеславянския митинг от съветска страна е писателят Алексей Толстой. Значителни фрагменти от неговата реч съвпадат със заключителния документ на форума, което подсказва, че той е бил запознат предварително с неговото съдържание. В резолюцията са изведени целите и принципите на славянското единение, с акцент върху равнопоставеността на народите²⁴. От името на българската политемиграция се изказва доктор Александър Стоянов²⁵. В речта си пред делегатите той, между другото, заявява: „Прилагайки правилото „разделяй и владей“, Хитлер изкуствено насажда вражда сред славянските народи, използвайки за тази цел гнусните предатели изменници на народа във всяка страна. Той насъсква едни славянски народи срещу други. Той им натрапва за „вождове“ разни предатели и изменници. В нашата България се намериха такива продажни елементи и изменници, отказали се от своя произход и тласкащи българския народ по пътя на окончателното политическо и културно робство“²⁶. След тази констатация ораторо-

рът напада българските управляващи, които игнорирали волята на народа за сключване на договор за взаимопомощ със СССР и поканили в страната германските войски, помагйки на Хитлер да нападне в гръб Югославия. Сега същите тези управляващи тикали българския народ към война с освободителката си Русия. В заключението на изказването си Стоянов пламенно призовава: „Синовете и дъщерите на българския народ трябва да застанат в първите редици на тази трудна, но славна борба за свободата и независимостта на българския народ, за свободата и независимостта на всички славянски народи. Става дума за бъдещето на българския народ, за бъдещето на славянските народи, за бъдещето на цялото цивилизовано човечество“²⁷.

Провеждащият се митинг и съпътстващата го широка пропагандна кампания привличат вниманието на българската легация в Москва и пълномощният министър Иван Стаменов надлежно информира София за събитието. След първия ден от работата на митинга той донася: „Кампанията за обединение на славянските народи против Германия продължава усилено. Германската опасност за славянството е гвоздеят на съветската пропаганда. Вчера се състоя всеславянски митинг, открит от писателя Толстой. Изказалите се представители – всички комунисти – българи, македонци, поляци, чехи, хървати, словенци, сърби и черногорци. Толстой призова славяните за обща борба против хитлеристката опасност, като заяви, че в обединените усилия на славянските народи СССР не се ръководи от реакционен, дълбоко враждебен на националното развитие на народите панславизъм, а от желанието да се гарантира свободното и самостоятелно развитие на всяка славянска държава. От името на българите говори д-р А. Стоянов, макар и установен от дълго време в Москва. Според сведения на легацията той е родом от София и има там майка и братя“²⁸.

След като предава подробно съдържанието на изказването на Стоянов, Стаменов информира София и за речта на Димитър Влахов, който се явява представител на македонския народ, отделен от българския. На другия ден той допълва информацията за проявата: „Всеславянският митинг завърши снощи с призив за обединение на славянските народи на базата на равенството в общата борба против техния смъртен враг Германия. Позивът носи подписа на „представители“ на славянските народи, в това число Стоянов и Влахов; посочва частта на Полша, Чехословакия, Югославия, „разбойнически поделени между германския, италианския и унгарския фашизъм, на България, „продадена на Хитлер от управляващата изменническа клика“, народът на която е насилствено тласкан към война с неговите братя славяни, жестоко тероризиран и ограбван от германците; и подканя славяните към саботаж, палежи, всякакви разрушения и унищожения и партизанска война“²⁹.

Провеждането на митинга е широко отразено на страниците на съветския печат, преди всичко на тези на „Правда“, и продължава да присъства там известно време след края му. Славянската тема се подхваща и се озвучава за българската аудитория в емисиите на създадената месец след началото на войната радиостанция „Христо Ботев“. Тяхното съдържание е дело на най-изявените представители на българската политическа емиграция в СССР – Вълко Червенков, Васил Коларов, Станке Димитров (Марек), Светослав Колев, Карло Луканов и Георги Димитров. Още на 6 август радиостанцията излъчва обръщенията на Димитров (Марек), Коларов и Червенков, озаглавени съответно: „Да живее славянското единство“, „Какво ни учи съюзът с Германия през Първата световна война“ и „За ново опълчение и нови опълченци против хитлеристкото иго“³⁰. На 11 август Коларов излиза с материала „Потурнаците и славянството“, в който наред с останалото казва: „Славянството – това е многомилionenната героична руска Червена армия, която нанася все по-жестоки удари на хитлеровите хунски пълчища; славянството — това са борещите се за своята свобода поляци, чехи, сърби, черногорци, словенци, хървати, българи и др., които разстройват тила на Хитлер и изтощават неговата нападателна сила. Славянството днес е в първите редове на борбата срещу кръвожадния хитлеризъм и то, заедно с другите свободолубиви народи – негови съюзници, ще избави човечеството от фашистката напасть“³¹. Коментари от този род във възхвала на борбата на славянските народи и най-вече на СССР (често пъти назоваван Русия или съветска Русия) ще продължават да бъдат транслирани за България.

В същото време Георги Димитров дава указания на комунистите в България за популяризиране сред населението на новото славянско движение. В този смисъл на 19 август

той изпраща шифрована телеграма с инструкции до секретаря и члена на Политбюро на партията Антон Иванов за разпространение на материалите от Всеславянския митинг в Москва. В тях се казва: „Необходимо е да се разпространи в страната, но не от името на партията, възванието на Всеславянския комитет в Москва и речта на Стоянов. Вие сте длъжни да поставите пред себе си задачата да няма нито един българин, който да не е бил запознат с този документ. Трябва да се разгърне всякакъв род обществено-организационна масова кампания в полза на славянското единство в духа на възванието. Трябва да се свържете по този повод със старите славянофили-професори и обществени дейци и да се използват всички легални възможности. Целесъобразно е създаването на славянски братства без разлика на политическите убеждения за разпространяване идеите на всеславянското единство против кървавия германски пангерманизъм. Потвърдете получаването. Информирайте за предприетите мерки“⁴³².

Българските комунисти се вслушват в пристигащите от Москва инструкции и се заемат веднага с тяхното изпълнение на място. Това става видно от позива на ЦК на БРП от втората половина на август към българските граждани против въвличането на страната във войната срещу СССР. В края на документа, след призивите за действие, се казва още: „Нашето място е във *великото семейство на славянските народи*, в редовете на всеславянския фронт против германския фашизъм. *Нашето спасение е в общата борба на всички свободолюбиви народи против фашизма*. Да живее СССР и неговата неминуема победа! *Да живее борческото единство на славянските народи! Да живее борбата за изгонване на фашистките орди от България, за освобождение от кървавото фашистко иго!*“⁴³³.

Десет дни след получаване на указанията от Димитров Иванов се отчита в Москва за стореното: „По славянската акция: сами провеждаме акция. Възванието и речите на Стоянов и Толстой разпространяваме широко. Обхождаме всички среди и отделни дружества и лица, стремим се да създадем от тях съответен легален орган. В села и предприятия организираме летящи митинги и резолюции за солидарност. След съобщението ти даваме размах на акцията“⁴³⁴.

Очевидно тази акция не е кампанийна и краткосрочна, а заляга плътно в пропагандния инструментариум на местните български комунисти. Те доразработват темата и разширяват съдържанието ѝ с елементи, взети като че ли от по-мощните съветски идеологически постановки. В друг позив на ЦК на БРП, писан по всяка вероятност в началото на септември 1941 г., виждането на Хитлер за участието на славянските народи, включително и на българския, се извежда в по-теоретичен вид: „Хитлеровска Германия е смъртен враг на славянството. Нашият народ трябва добре да знае и да не забравя какво говори за него Хитлер и каква участ му готви. Във фашисткото евангелие, книгата на Хитлер „Моята борба“, се казва буквално следното: „Ако ние искаме да създадем нашата велика германска империя, ние преди всичко трябва да изместим и изтребим славянските народи – русите, поляците, чехите, словаците, сърбите, *българите*, украинците, белорусите. Ние нямаме никакво основание да не направим това. За изпълнението на тази задача – пише Хитлер – аз няма да се поколебая да пожертвувам 2–3 милиона немци. Нашата мисия е да подчиним другите народи. Германският народ е призван да създаде в света новата класа на господарите“. Хитлер иска с огън и меч да зароби и изтреби цели народи. Особено мрази той славянските народи начело с великия руски народ. В числото на подлежащите на заробване и изстребване той включва и нас българите. Има ли по-голям позор за нас, българите, да поддържа най-злите си врагове, да ги посрещаме и търпим на българска земя, да ги оставим да използват нашите богатства за своите престъпни цели, да им помагаме да оковат във вериги и задушат завинаги и нашия народ?“⁴³⁵.

Полицейски източници разкриват, че в някои от позивите си комунистите се позовават пряко на предаванията на радиостанция „Христо Ботев“. В един от тях, разпространяван в Пазарджик, се цитира дословно прочетеният на 6 август от Станке Димитров материал „Да живее славянското единство“, започващ с думите: „Пред нашите очи се ражда нова европейска сила – блокът на славянските държави“⁴³⁶.

В обобщение на казаното дотук, може с увереност да се приеме твърдението, че българските ръководни партийни дейци – както тези в СССР, така и намиращите се в страната, възприемат присърце възроденото от съветския партийен апарат ново славянско движение и се заемат с активното му популяризиране в България. На този етап, поради обективните

трудности и стеснените канали за въздействие, това става доста трудно, но въпреки всичко призивите и лозунгите, идващи от Москва, все някак си си проправят път и достигат, макар и по всичко да изглежда в ограничен мащаб, до българския си адресат. Въмъкването на темата за славянското единство в активната комунистическа пропаганда по нареждане отвън се осъществява по два начина – пряк и непряк. Първият от тях представляват директните предавания на радиостанция „Христо Ботев“, а вторият – по-опосредстваното разпространение на различни по форма агитационни материали.

Както беше споменато по-рано, пропагандните внушения от този род са призвани да обслужват взетата на въоръжение от комунистите тактика за изграждане на народноосвободителни фронтове – както в окупираните, така и в сателитните на нацистка Германия държави. Но това остава скрито за широката общественост, взаимосвързаността между двете неща не се афишира открито и може да бъде проследена единствено от малцината посветени в пристигащите от Москва инструкции. Заложена цел е двукра – от една страна, прозира стремежът за привличане на повече некомунистически елементи, а от друга – разкрасяване образа на Съветския съюз в чужбина. Новото славянофилство не е спонтанна инициатива отдолу, събудена отново за живот от славянските народи, а обмислен и спуснат за изпълнение от ЦК на ВКП(б) проект, лансиран – и това следва да се има предвид – след неблагоприятията по фронтовете, споходили СССР в началните месеци на войната. Той се явява логично следствие от замяната в предвоенния период на nihilистичния и космополитен Ленинов интернационален комунизъм с патриотичния и руски Сталинов национален болшевиизъм.

Пряк резултат от провеждането на Всеславянския радиомитинг е последвалото учредяване на постоянен координационен център за работа със славянските народи – Всеславянският комитет. Той обаче не започва да изпълнява веднага вменените му от ръководителите на съветската пропаганда функции, главно заради напрегнатата ситуация по фронтовете, а кадровият му подбор започва от горе надолу. Още в средата на август Щербаков, в присъствието на бившия посланик в България и заместник ръководител на ТАСС Анатолий Лаврентиев, връчва на генерал-лейтенанта от инженерните войски Александър Гундоров заповед за назначаването му за председател на Комитета. На практика обаче последният, поради неотложните си служебни задължения, поема длъжността едва през декември 1941 г.³⁷ Към работата по основаването на Всеславянския комитет е привлечен и апаратът на Коминтерна, от който се очаква да следва плътно възприетата от Совинформбюро линия³⁸.

Формалното основаване на Комитета, съгласно протокола от учредителното му събрание, става на 5 октомври 1941 г., но поради германското настъпление към Москва той не може да започне работа. Част от неговите членове, заедно със Совинформбюро, се евакуира в Куйбишев. Едва на 30 март 1942 г., и то в отсъствие на мнозина от активистите на славянското движение, се провежда пленум на Всеславянския комитет, на който се взема решение за организиране през април на втори Всеславянски митинг.

По същото време, когато се полагат организационните основи на Всеславянския комитет, предприетите от местните комунисти в България пропагандни акции в посока на славянската солидарност очевидно дават резултат и това не остава незабелязано от органите на сигурността. В доклад на Отделение „А“ на Държавна сигурност от края на 1941 г. за дейността на комунистите в България и за борбата на Отделението срещу тях се констатира, че сред темите на пропагандата им е и: „Да се издигнат панславистични лозунги, за да се бие върху славянското чувство на българския народ. Тази позиция партията реши особено силно да поддържа след „Славянския митинг“, който болшевиките инсценираха в Москва“³⁹. В разпространявани позиви се агитира против Германия в полза на славянството и в надписи по стените се издига лозунгът „Да живее единният славянски фронт“⁴⁰.

* * *

Възроденото от Кремъл ново славянофилство се възприема безкритично и се включва в пропагандния арсенал на българските комунисти емигранти в Съветския съюз, които начело с Димитров се оказват неговите първи адепти. Те са тези, които популяризират съветската версия на славянската идея усилено оттам, а при завръщането си осъществяват преноса ѝ на българска почва. Трансферът на тази реанимирана в нови условия идея не

се натъква на никакви пречки, при това той е допълнително улеснен и ускорен от съветското военно и политическо присъствие в България и от заварените отприщени симпатии, потискани в последните години. Налице са всички благоприятни предпоставки за триумфалното ѝ масовизиране и внедряване в обществения и културния живот на страната. И българските комунисти се възползват успешно от откритата им се възможност. Те яхват славянофилските настроения, които схващат преди всичко като проруски/съветски и ги експлоатират в максимална степен, отнемайки възможността за изява в това отношение на коалиционните си партньори от Отечествения фронт.

Само три дни след Деветосептемврийския преврат, на 12 септември 1944 г., в София се създава Славянският комитет в България. Той е замислен като идейно-ръководен и координиращ център за всички славянски инициативи в страната и в това отношение е призван да централизира и обедини усилията на съществуващите обществени славянски организации, които стават негови колективни членове. В свое писмо от 26 септември 1944 г. новосъздаденият Комитет уведомява Гундоров за учредяването си и поставя искане за снабдяване с литература, инструкции, устав, евентуална програма за международна работа и т.н.⁴¹ По този начин той се поставя на разположение на московския Всеславянски комитет и на практика действа като негово българско подразделение.

Славянският комитет в България е замислен като идейно-ръководен и координиращ център за всички славянски инициативи в страната. В това отношение той е призван да централизира и обедини усилията на съществуващите обществени славянски организации, които стават негови колективни членове. Към този момент това са: Българо-съветското дружество, Българо-полското дружество, Българо-югославското дружество, Славянското дружество, Българо-чехословашката взаимност и читалище „Славянска беседа“. Техни представители влизат в ръководните органи на комитета – президиума и пленума. Освен тях в ръководството са привлечени представители на обществено-културни институции, на Националния комитет на Отечествения фронт и съставлящите го политически партии, Съюза на писателите, Съюза на артистите, Съюза на журналистите, Дружеството на композиторите и музикантите, Българския народен женски съюз, Съюза на художниците, Министерството на войната – Културен отдел, Общия работнически профсъюз и други⁴².

Захранването на пропагандния апарат с материали по славянската тематика се извършва безпрепятствено чрез директен внос от Съветския съюз. Кулминация на трескавата дейност по пропагандирането и внедряването на славянската идея от страна на отечественофронтговската власт се явява проведеният в началото на март 1945 г. в София Славянски събор⁴³. Зад емоционалната и празничната му страна обаче прозират чисто прагматични интереси. В този момент България не разполага с необходимия набор от дипломатически средства, с които да осъществи дипломатически пробив за излизане от международната изолация. Най-подходяща, ако не и единствена за това, възможност се открива именно чрез инструментализацията на идеята за славянско единство.

Съживена в идеологическите лаборатории на Кремъл, тази благородна наглед идея приема в крайна сметка познатия облик на стария панславизъм с всичките му имперски проявления, изразяващи се в стремеж към обединение на славяните срещу Запада, но игнориращ националните им интереси за сметка на тези на изживяващата се като техен естествен закрилник и предводител Русия. Но в края на войната моментът за силовото прилагане на чистия класово-партиен подход все още не е настъпил. Когато след няколко години това неизбежно се случва, славянската идея се оказва вече непотребна и минава на заден план. Разбира се, тя не е оставена да отмре напълно, но приоритетното ѝ лансиране е прекратено, отново в синхрон с промяната на съветския курс в това отношение. Новото българско славянофилство се ражда зависимо и остава такова за дълъг период от своето съществуване.

⁴¹ По-подр. за историята и дейността на Славянското благотворително дружество в България вж.: Лазарова Е. Славянското движение в България. София, 1997. По-рано, в 1880 г., по инициатива на славянски дейци, намиращи се по това време на работа в България, се основава дружество „Славянска беседа“. По-подр. по въпроса вж.: Народно читалище „Славянска беседа“. 125 години непресъхващ извор. София, 2005.

- ² Славянски вести. 1940. № 48. 1 март. С. 7.
- ³ *Лазарова Е.* Славянското благотворително дружество в България в навечерието и по време на Втората световна война // Славянски летописи. Т. 4: Втората световна война и славянският свят. София, 1998. С. 128.
- ⁴ Пак там. С. 131–132.
- ⁵ Славянски вести. 1940. № 49. 1 април. С. 3.
- ⁶ *Йоцов Б.* България и славянството // Славянски глас. 1937–1940. № 1–6. С. 119.
- ⁷ Пак там. С. 136.
- ⁸ Славянски вести. 1941. № 61. 1 април. С. 5.
- ⁹ Пак там. 1941. № 62. 1 май. С. 1–2.
- ¹⁰ *Главчев С.* На границата на две епохи. Българо-съветските дружества (1934–1948) // България и Русия – между признателността и прагматизма. София, 2008. С. 497–501.
- ¹¹ *Дубровский А. М.* Идея мировой пролетарской революции в идеологии большевиков // Русский сборник. Сб. науч. трудов, посв. 25-летию исторического факультета БГУ. Брянск, 2002. С. 141–144.
- ¹² *Дубровский А. М., Прудинова Е. П.* Переломный год // Русский сборник. Сдвоенный вып. 2–3. Брянск: РИО–БГУ, 2006. (Труды кафедры Отечественной истории древности и средневековья Брянского государственного университета). С. 84.
- ¹³ Славянские народы и Вторая мировая война. Дискуссия // Славяноведение. 1996. № 3. С. 5.
- ¹⁴ *Димитров Г.* Дневник (9 март 1933 – 6 февруари 1949 г.). София, 1997. С. 233.
- ¹⁵ Пак там. С. 235–236.
- ¹⁶ *Валева Е. Л.* Стратегия Коминтерна в Болгарии и деятельность болгарских коммунистов (1941–1943 гг.) // Славяноведение. 1994. № 6. С. 10. През периода 1917–1944 г. в СССР са се намирали повече от 3000 българи политемигранти (заедно със семействата си). Сред тях са повече членове на Централния комитет на партията. По своята масовост, компактност и активност българската политемиграция е една от най-дейните групи в целия емигрантски контингент в СССР през 1920-те и 1930-те години. – Вж.: *Гребенников В.* Коминтернът, ВКП(б) и българската политическа емиграция в Съветския съюз // Коминтернът, ВКП(б), БКП. София, 1990. С. 242. За същия брой български политически емигранти в Съветския съюз през междувоенния период говорят и други автори. – Вж.: *Oren N.* Bulgarian Communism: The Road to Power, 1934–1944. New York & London, 1971. P. 41. Много от тях се намират в пълно подчинение на съветските тайни служби и изпълняват техните поръчения, без да известват за това даже членовете на Задграничното бюро на ЦК на БРП. – *Валева Е. Л.* ВКП(б) – Коминтерн – БРП. Корелация политическа стратегия в годините на Втората световна война // България и Русия през ХХ век. Българо-руски научни дискусии. София, 2000. С. 165.
- ¹⁷ Антифашистката борба в България, 1939–1944. Документи и материали. Т. I. София, 1984. С. 175. За каналите и начините за провеждане на подривна и агитационна дейност в България вж. напр.: *Лебедева Н. С.* Службата за връзки на Коминтерна и балканските страни в годините на Втората световна война // Ново време. 1997. № 2–3. С. 99–112.
- ¹⁸ *Сталин И.* О Великой Отечественной войне Советского Союза (Издание пятое). М., 1947. С. 9.
- ¹⁹ *Дубровский А. М., Прудинова Е. П.* Переломный год... С. 87.
- ²⁰ *Баландина О. А.* Советское информационное бюро в годы Великой Отечественной войны: структура, руководители, деятельность // Модернизация России: История, политика, образование. Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием. Санкт-Петербург, 2015. С. 188.
- ²¹ *Кикешев Н. И.* Славянская идеология. Москва, 2014. С. 436–438.
- ²² *Димитров Г.* Дневник... С. 243.
- ²³ Пак там. С. 244.
- ²⁴ К братьям угнетенным славянам. Выступления представителей славянских народов на Всеславянском митинге, состоявшемся в Москве 10–11 августа 1941. Москва, 1941. С. 6.
- ²⁵ В списъка на българските политемигранти лекари човек с такова име липсва. – Централен държавен архив на Република България (ЦДА). Ф. ЗБ. Оп. 2. А.е. 82. Л. 1. Единствен от тях такова фамилия носи доктор Коста (Константин) Стоянов – известен след войната наш лекар, основоположник на сърдечно-съдовата хирургията у нас. По това време обаче той е репресиран и се намира в ГУЛАГ.
- ²⁶ К братьям угнетенным славянам... С. 37.
- ²⁷ Пак там. С. 38.
- ²⁸ *Димитрова П., Веков М.* Докладва „Наследник“? Донесенията на българския пълномощен министър в СССР Иван Стаменов (1940–1944). Т. 2. София, 2010. С. 206–207.
- ²⁹ Пак там. С. 209.
- ³⁰ Говори радиостанция „Христо Ботев“ (23 юли – 22 септември 1944). Т. I. София, 1950. С. 27–30.
- ³¹ Пак там. С. 40.
- ³² Коминтернът и България: март 1919 – септември 1944 г. Документи. Т. 1–2. София, 2005. С. 979–980. Текстът е на руски език.
- ³³ Антифашистката борба... С. 209.

- ³⁴ Коминтернът и България... С. 983.
- ³⁵ Антифашистката борба... С. 219.
- ³⁶ Пак там. С. 225. Пълният текст на изказването на Станке Димитров може да се види в: Говори радиостанция... С. 27–28.
- ³⁷ *Досталь М. Ю.* «Новое славянское движение» в СССР и Всеславянский комитет в Москве в годы войны // Славянский альманах, 1999. М., 2000. С. 180.
- ³⁸ *Димитров Г.* Дневник... С. 249.
- ³⁹ Коминтернът и България... С. 993.
- ⁴⁰ Пак там. С. 1006–1007.
- ⁴¹ ЦДА. Ф. 141. Оп. 2. А.е. 13. Л. 35.
- ⁴² Пак там. А.е. 4. Л. 215.
- ⁴³ По-подр. за проведения в София славянски събор вж.: *Петров Б.* Славянският събор в София в 1945 г. – между емоциите и прагматизма // Балкани. 2016. № 5. С. 63–73.